

Władysław Sędzik
Kraków

POŠTOKAVLJIVANJE ČAKAVSKOGA NARJEČJA
(osobito u okolici Šibenika i Zadra)

Čakavsko narječje kao i svako perifernijsko narječje čuva u sebi čitav niz arhaičnih osobina (npr. akcentuacija, čuvanje starih fonetskih i morfoloških oblika) koje svjedoče o njegovoj posebnosti na hrvatskom ili srpskom jezičnom području. U zadnje vrijeme čakavsko je narječje dobilo nekoliko značajnih radova u kojima se potanko definira kriterij čakavizma, a uz to i ocrtava odnos čakavštine prema ostalim narječjima, štokavskome i kajkavskom. Da spomenem najvažnije od njih: Moguševu *Čakavsko narječje. Fonologija*¹; Moguševu i Finkinu *Kartu čakavskoga narječja*²; Finkino *Čakavsko narječje*³; Junkovićeve *Prilog za suvremenu čakavsku dijalektologiju*⁴. Ovi su radovi od velika značenja i zato jer se u njima očito revidiraju dosadašnja dostignuća predašnjih istraživanja.

Kada je u pitanju uzajamni utjecaj jednoga narječja na drugo, odmah se moraju odvojiti paralelne pojave u razvitku nekih narječja u kojima ne može biti govora o genetskim vezama - tako, na primjer, između poljskih i čakavskih govora koje bi mogle postati za vrijeme zajedničkih migracija. Evo nekoliko primjera:

- u južnim poljskim govorima izostaje završni suglasnik $-\chi$ ili se zamjenjuje s $-k$ odnosno $-f$ (u hrvatskim ili srpskim govorima vidimo slično, a u Hercegovini pače imamo *dođok < dođoχ*),

- u sjevernomalopoljskom govoru susrećemo oblike tipa *tko*, *tkóry* (slična pojava - zamjenica *tko* - prevladala je u pismu i govoru obrazovanih Hrvata),

- depalatalizacija davnoga jata (u poljskome prijelaz *ě* u *a* pred nekadašnjim prednjojezičnim suglasnicima: *lepić* ali *siano*, u čakavštini *lipit* ali *seno*),

- čakavizam (poljsko mazurzenie: *człowiek* mjesto *człowiek*; polapsko: *clāvāk*; čakavsko: *covik*, *clovek*),

- očiglednu paralelu primjećujemo još u razvoju nekadašnje skupine *vьs-* / < * *vьχ* / u hrvatskim ili srpskim narječjima i u razvoju *vьš* / < * *vьχ* / u poljskim narječjima - u štokavskim je govorima pretežno tip *sve*, *svaki* (s metatezom skupine *vs-* < *vьs-* u *sv-*), međutim u čakavskim se govorima čuva tip *vse*, *vsaki* (bez metateze), nekada nestaje početno *v-*, onda imamo *se*, *saki*. Slično je i u poljskome: često se susreće staropoljsko *szwytek*, *szwako* koje je zamijenjeno očuvanim tipom *wszystek*, ali se na jugu Poljske pojavljuje tip *sytko*, *sydko* s gubitkom početnoga *v-* /*f-*/. Na slične pojave nailazimo gledajući također razvoj na primjer lužičkih i ruskih dijalekata⁵.

Drugačije je s narječjima u kontaktu u kojem su sigurno bila i jesu štokavsko i čakavsko narječje. Ovdje treba voditi računa o tome da se, gledajući uzajamni utjecaj štokavskoga i čakavskoga narječja, ne može zaboraviti na:

1. njihov privremeni zajednički razvoj (tu spadaju zajednički provedene jezične promjene, npr. vokalizacija poluglasova u *a*, supstitucija staroga *jata*, razvoj sonantnoga *ǰ* > *u* itd.);

2. usporednu evoluciju ranije započetih razvojnih tendencija u tim narječjima (poremećaji u akcentuaciji: novoštokavska akcentuacija u štokavskim govorima i na primjer u žirju očigledne težnje i procese po kojima se razvijala štokavska akcentuacija, to znači da žirjanski tronaglasni sustav postane kao u štokavskoj akcentuaciji simetričan⁶; promjene u fleksiji: naime ujednačavanje nastavaka za pojedine oblike - dativ, lokativ i instrumental množine sa završetkom *-ima*, izjednačavanje fleksivnih tipova - nastavak *-e* u genitivu jednine i u nominativu množine imenica ženskoga roda za meke i tvrde osnove - što vodi do izrazite redukcije fleksivnih tipova);

3. uzajamnu interferenciju tih narječja koja ima ipak u sebi više jednostrane štokavske infiltracije - čakavsko je narječje više primilo (ukoliko je uopće primilo) štokavskih crta zbog izvanlingvističkih čimbenika.

Štokavska je infiltracija počela u 14. i 15. stoljeću u razdoblju velikih migracijskih kretanja zbog turske najezde koja je uzrokovala prodiranje štokavštine u područje čakavskih govora.

Novodoseljenici štokavci dolaze uglavnom iz Bosne i zauzimaju dosadašnja staništa čakavaca. Tako na primjer u polovici 16. stoljeća dolazi u Dalmaciju više od 10 tisuća ljudi iz južne Bosne, u sredini pak 17. stoljeća migracija iz Bosne naseljava okolicu grada Šibenika, u kojemu je pomro od kuge golem broj stanovnika. Ova se pojava odrazila između ostaloga u antroponimiji. Obratio je na to pažnju A. Šupuk⁷ u članku o šibenskim prezimenima u kojima razlikuje dva sloja: stariji koji u svezi s čakavskim prezimenima starinaca obližnjih otoka (sa sufiksom *-ov*, *-ev*, *-in*) i noviji vezan za priliv štokavskoga ikavskog stanovništva iz Zagore (prezimana najčešće sa sufiksom *-iđ*, *-oviđ*, *-eviđ*). U najnovije vrijeme štokavski se utjecaj ponajviše vrši zahvaljujući onim suvremenim činiteljima koji inače uništavaju svugdje mjesne govore.

Kako je već poznato, današnji je šibenski govor štokavsko-ikavski. Kako se u njemu ipak sačuvalo nekih ostataka davnoga čakavskog govora, može se s pravom reći da se poštokavljanje vršilo veoma polagano. Iz vrijednih monografija Dragice Malić⁸ o jeziku jednih od najstarijih hrvatskih spomenika saznajemo da su oni pisani čistim čakavskim govorom u skladu sa sustavom karakterističnim za čakavske govore ovoga vremena. U zaključku svoje monografije o šibenskoj molitvi kaže: "Općenito se o jeziku šibenske molitve može reći da u njemu nema stranih utjecaja, ni u fonologiji i morfologiji, ni u sintaksi i leksiku."⁹

U djelima se čakavskih pisaca već od 16. stoljeća pojavljuje pokoja štokavska crta (npr. u P. Hektorovića imamo dosta često *e* iza palatalnih suglasnika mjesto čakavskoga *a*, kolebanje u upotrebi završnoga *-l* : *-o*, kolebanje oblika zamjenice *ča* : *što*, nastavak *-e* kod imenica ženskoga roda za meke i tvrde osnove). U F. Vrančića uz upitnu i relativnu zamjenicu *ča*, *zač* nastupa *što*, *zašto*, *štogod*; glas *d'* prelazi u *j*: *preja*, *tuji*, *takojer*, *kolovoja* ali također ostaje i bez promjene: *žedja*, *žedjati*, *naredjen*, *obhadjati*, *mladjj*). Šire je o tome pisao V. Putanec (od njega su uzeti i ovi primjeri) u Apostilama uz Vrančićev rječnik, prema kojemu se može uz ove primjere ubrojiti još čuvanje starijega *lj-* (*ljubiti*) i refleksi *jata* u *sieđan* i *sviést* - ako nije to tiskarska greška, onda je to štokavski jekavizam¹⁰.

U 17. stoljeću sve više pisaca napušta pomalo čakavsko narječje. Za štokavski se opredjeljuju između ostalih P. Vitezović, A. Komulović i B. Kašić koji u počecima svoje djelatnosti pišu čakav-

skim govorom, ali smatraju ipak da se uz poštovanje čakavskog narječja uzme za književni jezik narječje štokavske osnove. I u šibenskih pisaca čakavaca čakavština je u tom razdoblju nešto slabija, npr. J. Armolušić upotrebljuje *ča* a pored njega i *što*; u I. T. Mrnavića imamo pak samo *što*. Iako pojedine crte čakavske u njih nestaju (ali ima dovoljan broj čakavskih osobina: završno -l, j mjesto d, j mjesto lj, šć mjesto št, jazik itd.), ne može se reći da njihov jezik predstavlja već čistu štokavštinu¹¹

Uglavnom iz 17. stoljeća imamo iz šibenskoga i zadarskog područja više od dvjesto glagoljskih dokumenata u kojima se po prilici ogleđa živi narodni jezik. U knjizi koju je priredio A. Šupuk¹² ima 3 isprave iz 16. st. i 11 iz 18. stoljeća. Pisane su u trinaest sela u okolici grada Šibenika (Primošten, Rogoznica, Tijesno, Pirovac, Krapanj, Jezera, Betina, Prvić-Luka, Šepurina, Murter, Žirje, Zlarin, Tribunj), 4 od njih pripadaju Zadru i njegovoj okolici (Olib, Vrgada, Sukošan). U općem pogledu na jezične crte tih isprava može se reći da pripadaju južnočakavskim govorima. Ali ima već u njih štokavskih primjesa. Svakako se moraju ostaviti na strani primjeri *misa*, *mise kvarantane*, *mise grguevske*, *misa kantana* koji su odjek glagoljske tradicije. Zanimljiv je primjer iz Prvića (iz 1547. god.¹³) *kako da bismo mi tamo bili* koji bi se mogao smatrati štokavizmom, ali nema za to drugih dokaza jer je isprava pisana dosljedno čakavskim govorom. Osim karakterističnog za čakavštinu kondicionala *bimo - bite* nastupa pak u njoj također lik *bismo - biste*¹⁴.

Da se uoče štokavske crte u ovim ispravama, prelistao sam nekoliko od njih. Štokavski se primjeri dosta dobro izdvajaju u čakavskome obilježju. Evo nekoliko primjera:

- zamjenica *što* javlja se samo dva puta (u dogovoru iz Murtera¹⁵ je efemerida, jer isti pisac upotrebljuje redovno u drugim ispravama *ča*, međutim u pismu sa Vrgade¹⁶ izgleda da je već sustavna pojava). U današnjem govoru otoka Vrgade stanje je ovakvo - nema - *ča* iako se očuvalo *zač* pored novijega *zašto*, ali imamo samo *ništa*, *ništo*¹⁷. Slično je u Žirju - ima *ča* pored rjeđega *što*, ali nastupa samo *zašto*, *pošto*, *ništa*, u *što*¹⁸;

- zanijekana zamjenica glasi *nišće* iako se nekoliko puta sreću oblici *ništar*, *ništare* (iz Tijesnoga, Murtera, Žirja i Zlarina¹⁹), što može upućivati na štokavski utjecaj. Valja ipak podsjetiti (i meni se tako čini) da to može biti ishodom unutrašnjega

razvoja jer se likovi *nyšta, ništo, ništa* susreću između ostaloga i na Hvaru i na Susku, na Vrgađi i u Žirju²⁰;

- upitno-odnosna zamjenica *ki ka ko* redovna je pojava, ali u ispravama iz Jezera susrećemo više puta *koji koja koje*, iako se u njima nalaze ne samo čakavsko *ki ka ko* ali također *đa* i genitiv množine s nultim svršetkom (*zaradi sinov, osan stupi maslin*²¹). Što se pak tiče drugih crta ovih isprava, treba potcrtati produženu množinu *sinovom* (dativ množine) i akuzativ množine sa svršetkom *-e* (*prija pineze, za iste pineze*);

- prilog **kđě* glasi *kadi* (npr. na Murteru, u Betini²²), ali kudikamo više ima *gdi* (Tijesno, Murter, Žirje, Zlarin²³) odnosno *di* (Prvić, Tijesno²⁴).

Nekoliko fonoloških inovacija:

- nazalno *ę* se beziznimno reflektira u *a* iza sonornoga *j* (npr. *prijati* i drugi oblici iz Murtera, Zlarina, Betine, Pirovca, Jezera²⁵; *jazik* iz Tijesnoga i Tribunja²⁶), iza drugih palatala dolazi *e* (imamo samo, više puta zabilježen, primjer *bratuđed* koji nastupa u ispravama iz Murtera, Žirja, Jezera, Betine i Zlarina²⁷). Danas npr. u Pirovcu i Rogoznici imamo *jezik*, na Žirju *jazik, žati*, ali samo *žeñe se srpun, žetva* a ne *žatva*, na Vrgađi *jazik, jačmer* prema *žetva, žeti, žeda* ²⁸;

- grupa *čr-* je dobro očuvana, ali kad isključimo pojavu cakovizma samo u jednoj od isprava iz Prvića²⁸ (u ostalim ispravama isti pisac piše normalno *čr-*), susrećemo nekoliko primjera s novom skupinom *er-* u ispravama iz Primoštena, Zlarina, Jezera, Tijesnoga i Žirja²⁹ (npr. *carnu, carljen, cirne, crna* i prezimena *Crvelin, Crvelinov, Crnarić, Carnarić, Crtović, Certović*). U današnjemu se govoru npr. otoka Žirja i Vrgade čuva *čr-*: *črv, črida, črivo, červiti* itd., dok se inače govori *criva, crknuti, crljen, crn*³⁰;

- skoro redovno ima *j* iz nekadašnjih **dj, *dъj* (*meju, tuju, nasajeno, narejeni, potvrđujem, lajicu, rojak* u ispravama iz Murtera, Krapnja, Zlarina, Prvića³¹), ali se u istim ispravama pojavljuju u određenim morfološkim kategorijama noviji oblici koji imaju *đ* odnosno *d'* (*potvrđujem* iz Murtera, *naređjuben, naređjujuđi* iz Zlarina, *Žirja, Jezera, Betine, posadjene* iz Tijesnoga, *porođjenja* iz Zlarina, *rodjaci, rodjakom* iz Prvića i Zlarina³²);

- završno *-l* čuva se u glagolskom pridjevu samo u nekoliko primjera: *đa je kupil, ku sam dal, ku mi je đinil* (iz Zlarina,

Prvića³³), u imenica: *Gospì na Kaštel, moj dil* (Murter, Zlarin, Prvić³⁴), u većini slučajeva nestaje: *ku mi čini, ako bi se oženi* (Murter³⁵), *Gospì na Kašte* (Krapanj³⁶), ali u najvećem broju primjera imamo: *uđinia, nosija, ostavija, bija, umra* (Tijesno, Primošten, Jezera, Prvić³⁷), *Gospì na Kašteja* (Tijesno³⁸). Na kraju sloga -l- ostaje: *dilnica, dilnik* (Tijesno, Žirje, Jezera, Zlarin, Prvić, Tribunj, Primošten³⁹) ili se gubi (redovno imamo u *Docu*) ili prelazi u -ja-: *dijanica 'dio zemlje, delnica'* (Tribunj⁴⁰), *sejaski 'seoski'* (Murter⁴¹).

Iz sklonidbe su za nas najzanimljiviji oblici imenica, npr.:

- samo jednom javlja se stari genitiv jednine *moji ženi* (Zlarin⁴²), uostalom imamo već nastavak -e (*tri masline, dva mise* itd.);

- uz stari oblik *na dni* (Murter, Krapanj, Prvić, Tijesno⁴³) ima noviji *na dan* (Murter, Betina⁴⁴);

- pojava produljenih oblika množine: *sinovi, sinovom* (Tijesno, Murter⁴⁵);

- akuzativ množine javlja se u novom obliku *píneze, sinove* (Zlarin, Jezera, Tijesno⁴⁶) pored starijega *pínezi* (Murter, Zlarin⁴⁷);

- u instrumentalu množine javlja se noviji nastavak -imi (*prid svidocimi, prid svidocim* iz Tijesnoga⁴⁸, ali u istoj ispravi imamo *prid svidoci*), *prid svidocim* (Žirje, Jezera⁴⁹) pored češćega starog nastavka -i: *meju unuci* (Tijesno⁵⁰), *prid svidoci* (Murter, Prvić⁵¹).

Na osnovi iznesenih podataka koji nisu na žalost potpuni može se ustvrditi da se proces poštokavljanja čakavskoga govora u okolici grada Šibenika i Zadra odvijao veoma postupno. Štokavska je primjesa zamijenila pokoju čakavsku značajku, ali nije svakako srušila sustavnu srž čakavske osnovice. Naime, današnji je šibenski govor potpuno štokavski (što, štokavska akcentuacija, štokavski oblici), ipak se u južnom dijelu grada reliktno očuvalo nekih čakavskih ostataka (u *Docu* se čuje *j* mjesto *lj*, *n* mjesto *m* u instrumentalu jednine i dativu množine, inače se u *Docu* čuje *šta, koji, mladi, jezik, sinova, sinovima*⁵²). Također u najbližoj okolici, osobito u mjestima iz kojih potječu isprave, postoji bezbroj štokavizama usred čakavskog obilježja. Dakle, kratki pregled stanja današnjega govora tih mjesta daje ovakvu sliku: *sinima, zetima, čerima* ili *sinovima* čuje se u Tijesnome i Betini; *mladi, posadeno*

(na Prviću, Murteru, u Tijesnome i Betini); u Prvić-Šepurini *ulje, polje*; u Betini *lozje* (na Prviću *tršje, grožje*); u Pirovcu *šta, koji, jezik, mladi, sinova, sinovima*; u Primoštenu *koji, mladi*; u Rogoznici *šta, koji, jezik, mladi, sinova, kuća, sinovima* (ali *vazesti, godišće*)⁵³.

U izloženom članku pokušao sam, ne težeći svakako na iscrpnosti, razmotriti barem stanovite pojave koje su u svezi sa štokavizacijom čakavskoga narječja. Međutim, ovo pitanje zahtijeva još daljnja i na obilnijoj građi zasnovana a metodološki produbljena istraživanja koja bi svakako valjalo nastaviti u budućnosti da se uspostave bitni i znanstveno opravdani i utemeljeni zaključci.

BILJEŠKE

¹ M. Moguš, Čakavsko narječje. Fonologija, Zagreb 1977.

² B. Finka i M. Moguš, Karta čakavskoga narječja, u knjizi M. Moguš, Čakavsko narječje. Fonologija, Zagreb 1977.

³ B. Finka, Čakavsko narječje, Čakavska rič, knj. I, Split 1971., str. 11-71.

⁴ Z. Junković, Prilog za suvremenu čakavsku dijalektologiju, Čakavska rič, knj. I, Split 1973, str. 7-38.

⁵ Na ovu pojavu obratio je pažnju Z. Stieber u članku *O niektórych paralelach w rozwoju dialektów słowiańskich (odakle potječe većina više navedenih primjera)*, Świat językowy Słowian, Warszawa 1974, str. 68-70.

⁶ B. Finka i A. Šojat, Govor otoka Žirja, Rasprave Instituta za jezik JAZU, knj. I, Zagreb 1968, str. 144-156.

⁷ A. Šupuk, Šibenska prezimena. Osvrt na porijeklo, tvorbu, akcent i značenje, Zadarska revija 16, Zadar 1967, str. 43-47.

⁸ D. Malić, Jezik najstarije hrvatske pjesmarice, Zagreb 1972; ista, Šibenska molitva (filološka monografija), Rasprave Instituta za jezik JAZU, knj. II, Zagreb 1973, str. 81-190; ista, "Red i zakon" zadarskih dominikanki iz 1345. godine (Prikaz jezika najstarijega hrvatskog latiničkog spomenika), Rasprave Instituta za jezik, knj. III, str. 59-128.

⁹ D. Malić, Šibenska molitva (filološka monografija), Rasprave Instituta za jezik JAZU, knj. II, Zagreb 1973, str. 187.

¹⁰ V. Putanec, *Apostile uz "Dictionarium quinque nobilissimarum Europae linguarum"* (1595) Fausta Vrančića, Čakavska rič, knj. II, Split 1971, str. 8-9.

¹¹ A. Šupuk, *Šibenski govor. Osvrt na prošlost šibenskoga govora, Pitanja književnosti i jezika*, knj. IV i V, sv. B, Sarajevo 1957-58, str. 144-145.

¹² A. Šupuk, *Šibenski glagoljski spomenici*, Zagreb 1957 (dalje A. Šupuk, ŠGS).

¹³ A. Šupuk, ŠGS, str. 213.

¹⁴ B. Finka, *Čakavsko narječje, ..., str. 60.*

¹⁵ A. Šupuk, ŠGS, str. 87.

¹⁶ A. Šupuk, ŠGS, str. 212.

¹⁷ B. Jurišić, *Rječnik govora otoka Vrgade (uspoređen s nekim čakavskim i zapadnoštokavskim govorima)*, II dio: *Rječnik*, Zagreb 1973, str. 236, 240, 133.

¹⁸ B. Finka i A. Šojat, *Govor otoka Žirja, s..., str. 169.*

¹⁹ A. Šupuk, ŠGS, str. 82, 193, 126, 70.

²⁰ J. Hamm, M. Hraste, P. Guberina, *Govor otoka Suska, Hrvatski dijalektološki zbornik*, knj. I, str. 169; B. Jurišić, *Rječnik govora ..., str. 133*; B. Finka i A. Šojat, *Govor otoka Žirja, ..., str. 169.*

²¹ A. Šupuk, ŠGS, str. 208, 209.

²² A. Šupuk, ŠGS, str. 156.

²³ A. Šupuk, ŠGS, str. 107, 54, 82, 94, 111-112.

²⁴ A. Šupuk, ŠGS, str. 46, 61.

²⁵ A. Šupuk, ŠGS, str. 44, 112, 207, 209.

²⁶ A. Šupuk, ŠGS, str. 65-66, 177-178.

²⁷ A. Šupuk, ŠGS, str. 43, 79, 141, 143, 154, 191.

^{27*} B. Finka i A. Šojat, *Govor otoka Žirja, ..., str. 133*; B. Jurišić, *Rječnik govora..., str. 78, 80, 246, 247.*

²⁸ A. Šupuk, ŠGS, str. 172-173.

²⁹ A. Šupuk, ŠGS, str. 122, 125, 130, 170-171, 161-162, 192, 198-200, 208.

³⁰ B. Finka i A. Šojat, *Govor otoka Žirja, ..., str. 137*; B. Jurišić, *Rječnik govora ..., str. 34-35, 38.*

³¹ A. Šupuk, ŠGS, str. 40, 41, 51, 87-88, 106-107, 156, 169.

- ³² A. Šupuk, ŠGS, str. 40, 111-112, 134, 140, 145-146, 68, 108, 133, 135-136, 198-200.
- ³³ A. Šupuk, ŠGS, str. 185-186, 198-200.
- ³⁴ A. Šupuk, ŠGS, str. 91, 106, 127.
- ³⁵ A. Šupuk, ŠGS, str. 48-9, 179-180.
- ³⁶ A. Šupuk, ŠGS, str. 41-42.
- ³⁷ A. Šupuk, ŠGS, str. 59-60, 122, 124, 205, 213.
- ³⁸ A. Šupuk, ŠGS, str. 54-77.
- ³⁹ A. Šupuk, ŠGS, str. 72-73, 132, 134, 156-157, 172, 176, 188, 198-200.
- ⁴⁰ A. Šupuk, ŠGS, str. 181-182.
- ⁴¹ A. Šupuk, ŠGS, str. 87.
- ⁴² A. Šupuk, ŠGS, str. 106.
- ⁴³ A. Šupuk, ŠGS, str. 40, 40-41, 54.
- ⁴⁴ A. Šupuk, ŠGS, str. 82.
- ⁴⁵ A. Šupuk, ŠGS, str. 57-58, 71-72, 118-119, 124.
- ⁴⁶ A. Šupuk, ŠGS, str. 55, 71-72, 63-64, 106, 114, 38, 105, 175, 209.
- ⁴⁷ A. Šupuk, ŠGS, str. 38, 105, 175, 209.
- ⁴⁸ A. Šupuk, ŠGS, str. 75-76.
- ⁴⁹ A. Šupuk, ŠGS, str. 131-132.
- ⁵⁰ A. Šupuk, ŠGS, str. 125.
- ⁵¹ A. Šupuk, ŠGS, str. 173.
- ⁵² A. Šupuk, ŠGS, str. 35; isti, Šibenski govor..., str. 148.
- ⁵³ A. Šupuk, ŠGS, str. 35-36 (primjeri uzeti su po autoru).